

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پول‌ها برای خدا

اشاره به برخی اصول کسب درآمد در سبک زندگی اسلامی

محمدامین انگوری^۱

صفات نقصان، باید تمامی اجزاء زندگی انسان رنگ و بوی توحیدی و ولایی بگیرد. پس اگر بخشی از زندگیمان وجهه الهی داشته باشد ولی بخشی از آن غیرالهی باشد، در حرکت کلیمان به سمت خدا خلل و نقصان به وجود خواهد آمد. اکثر ما در هنگام عبادت و انجام تکالیف مذهبی به حقیقت توحید و ولایت توجه داریم ولی در سایر آنات زندگی، مخصوصاً هنگامی که به فعالیت‌های اقتصادی مشغول هستیم، از این حقیقت غافل می‌شویم. برای مثال در هنگام کار کردن اهدافی غیر توحیدی سرلوحه‌ی ما قرار می‌گیرد و زندگی اقتصادی مان کمکی به مشی عرفانی و توحیدی مان نمی‌کند و به این خاطر همواره تعارضاتی میان اقتضائات زندگی اقتصادیمان با توحید و ولایت وجود خواهد داشت.

قطعا برای تحقق روح توحید و ولایت در تمامی ابعاد زندگی، نباید قطعه‌ای از زندگی خارج از مسیر توحید و ولایت باشد؛ زیرا این حالت مستلزم دوگانگی و تعارض در مشی زندگی انسان می‌گردد. از این رو اگر سبک زندگی مبتنی بر توحید و ولایت را برای خود برگزیده‌ایم و سعادت را در آن دیده‌ایم، باید سعی نماییم که اقتضائات آن در همه بخش‌های زندگی را بشناسیم و به آن پایبند باشیم تا هدف اصلی زندگیمان که رسیدن به سعادت توحیدی و ولایی است، محقق شود. یکی از ابعاد بسیار حساس زندگی هر انسانی، بعد اقتصادی آن است. همه ما برای ادامه حیات و تحقق اهداف زندگیمان نیازمند امکاناتی هستیم که بدون آن امکانات نمی‌توانیم ادامه حیات داده و یا به اهدافمان برسیم. حال سؤال این جاست که کسب این امکانات، یعنی کسب درآمد چگونه باید انجام شود که منطبق با سبک زندگی اسلامی بوده و ما را در مسیر کلی زندگیمان، یعنی تحقق روح توحید و ولایت کمک نماید؟

❖ اهمیت پول در زندگی انسان

هر انسانی باید بتواند امکانات مورد نیاز برای ادامه زندگی و تحقق سایر اهداف خود را تهیه نماید. بنابراین نوع و میزان امکانات را شرایط زندگی و اهداف معین می‌سازد. تأمین نیازهای اولیه از قبیل خوراک، پوشاک و مسکن برای ادامه حیات همه افراد بشر ضروری است ولی برای اهداف برتری از قبیل تعالی روحی و فکری و معنوی، آزادی و آزادگی، کمک به هم‌نوعان، استقلال و برپایی حکومت الهی و ... به امکانات مضاعفی نیاز است که باید آن‌ها را نیز برآورده ساخت.

اگر بشر به اهمیت تقسیم کار پی نمی‌برد، هر فرد انسانی برای برآوردن نیازهای خود مجبور بود که تمامی امکانات مورد نیاز را خود برآورده سازد. ولی با کشف قابلیت تقسیم کار، افراد بشر به این نتیجه دست یافتند که می‌توان کارها را بین یکدیگر تقسیم نمود و هر فردی به دنبال فراهم ساختن یکی از امکانات رفته و با به‌دست آوردن آن، میزان اضافی را با سایرین مبادله نموده و سایر امکانات را نیز از سایرین به‌دست آورد. با توجه به قابلیت‌هایی که در تخصصی شدن کارها نهفته است، این تقسیم کار باعث شد که در مجموع، شرایط بسیار بهتری برای هر کدام از افراد بشری (چه به لحاظ سادگی کار و چه به لحاظ بهره‌مندی بیشتر از امکانات) فراهم گردد.

اشاره

چه بسیار مشکلات بزرگ و پیچیده که راه‌حل‌های ساده دارد. ما مطالب زیادی می‌دانیم و در عین حال مشکلات فراوانی داریم و برای حل مشکلاتمان در پی افزایش‌های آگاهی‌های خود هستیم. بهتر است به جای تلاش بیهوده، یک‌بار دیگر عمیق و صادقانه بدیهی‌ترین چیزهایی که می‌دانیم را مورد توجه قرار دهیم. توحید یکی از آن بدیهات است، پس به درآمدمان از دریچه‌ی توحید بنگریم تا مشکلات بزرگ فردی و اجتماعی مان حل شود.

❖ سبک زندگی

هر یک از انسان‌ها راه و روشی را برای زندگی بر می‌گزینند که این سبک زندگی موفقیت و یا شکست آن‌ها را در دنیا و آخرت رقم خواهد زد. از این رو سبک زندگی مادر تکامل ابعاد مادی و معنویمان بسیار با اهمیت است و ما باید آگاهانه سبک زندگی مناسبی را برای خود برگزینیم. هر مکتبی سبکی برای زندگی ارائه می‌نماید. مکتب اسلام نیز از این قاعده مستثنی نیست. از آن‌جا که ما دین اسلام را عامل رسیدن به تکامل و سعادت انسان می‌دانیم، باید سبکی که این مکتب برای زندگی ارائه می‌نماید را فرا گرفته و خود را منطبق با آن گردانیم. یکی از فلسفه‌های تشکیل حکومت اسلامی نیز تغییر سبک زندگی مردم بر اساس مبانی اسلام است. حکومت می‌تواند با تغییر ساختارهای اجتماعی، زمینه‌ساز ترویج سبکی خاص شود. از این رو ضمن کاوش و تبیین سبک زندگی اسلامی در ابعاد مختلف و سعی در پیاده نمودن آن در زندگی فردی و اجتماعی، باید سعی نماییم که ساختارهای اجتماعی که مروج سبک زندگی اسلامی هستند را نیز شناسایی و پیاده نماییم. از این رو وظیفه محققان اسلامی آن است که برای اصلاح سبک زندگی جامعه ابتدا به ابعاد فردی و پس از آن به اقتضائات اجتماعی پیاده شدن چنین سبکی از زندگی پردازند. بر اساس جهان بینی اسلامی، سبک زندگی یک مسلمان باید به گونه‌ای باشد که به توحیدی و ولایی شدن همه ابعاد زندگی او ختم شود.

در تبیین چرایی این موضوع برخی از فلاسفه این‌گونه گفته‌اند که منشأ همه خوبی‌ها خداوند متعال است و همه شرور از دوری و غفلت از او ناشی می‌شود. از این رو تقرب به حضرت حق منشأ همه خوبی‌ها و دوری از او منشأ همه‌ی مشکلات و بدبختی‌های بشریت است. از این رو انسان سعادت‌مند، انسانی است که بتواند تمامی وجوه زندگی خود را به گونه‌ای شکل دهد که در مسیر تقرب به حضرت حق قرار گیرد. برای تقرب به خداوند متعال و یافتن صفات کمالیه و دور شدن از

دو نگاه

هنگامی که فرد در طی انجام فعالیت‌ها، خداوند متعال را عامل اصلی کسب درآمد و روزی بداند و در هنگام انجام فعالیت خود، روزی را از او طلب نماید، بخش عظیمی از ساعات زندگی‌اش به یاد «خدا» و طلب روزی از «وی» سپری می‌شود

مواردی ترتیبی چیده‌اند تا انگیزه کسب درآمد موجب انحراف افراد نشود. برای مثال بر اساس حکم اسلام، درآمد قاضی نباید از دو طرف دعوا تأمین شود؛ زیرا در چنین حالتی امکان انحراف قاضی بسیار زیاد خواهد بود. در عوض حکومت اسلامی باید عهده‌دار تأمین حق‌الزحمه قاضی باشد.

از طرف دیگر اگر حق‌الزحمه قاضی بر اساس تعداد پرونده‌های او معین شود، ممکن است دقت قاضی کاسته شده و انگیزه کسب درآمد بیشتر او را به قضاوت‌های شتاب‌زده وادارد. از این جهت حقوق قاضی به جایگاه قضاوت وی پرداخت می‌شود.

از طرف دیگر ممکن است برخی از هزینه‌هایی که برای برخی از امور خیر مصرف می‌شود موجب کم شدن انگیزش کسانی که برای آن پول خرج می‌کنند شود، مکتب اسلام حق کسب درآمد مستقیم از چنین کارهایی را ممنوع نموده است و در عوض حکومت اسلامی برای انجام دهنده آن کارهای خیر سهمی از بیت‌المال تعیین می‌نماید. برای مثال معلم قرآن حق طلب اجرت از یادگیرنده ندارد ولی حکومت اسلامی موظف است او را از بیت‌المال مسلمین تأمین نماید.

انسان باید چه نگاهی به درآمد داشته باشد؟

نوع نگاه به رزق و روزی و کسب درآمد، یکی از فاکتورهای فرهنگی نظام اقتصادی اسلام است. مولفه فرهنگی اصلی بسیار مهم در این زمینه عبارت است از نگاه توحیدی به رزق و کسب درآمد.

در فرهنگ اقتصادی اسلام، هر مسلمان خداوند متعال را عامل اصلی اعطاء رزق می‌داند. از این رو قواعدی که او برای رزق بر می‌شمرد را معتبر می‌داند. برخی از این قواعد مربوط می‌شود به تعریف عواملی که موجب ازدیاد و یا کمبود رزق می‌گردند. برای مثال در دین مبین اسلام تأکید شده که کارهای خیری از قبیل انفاق، پرداخت خمس و زکات، شکر نعمات الهی و محبت به پدر و مادر و ... موجب ازدیاد رزق می‌شود و کارهایی از قبیل اسراف، کفران نعمت و انجام گناهان مختلف موجب بروز فقر و کاهش رزق انسان می‌گردند. این نوع نگاه به رزق ثمرات بسیار زیادی دارد. از جمله این که این نگاه موجب می‌شود مشوق‌هایی دنیوی نیز برای انجام خیر و ترک افعال ناپسند وجود داشته باشد.

از آن‌جا که حجم عظیمی از فعالیت‌های زندگی انسان فعالیت‌های اقتصادی است و به انگیزه کسب روزی انجام می‌شود، هنگامی که فرد در طی انجام فعالیت‌ها خداوند متعال را عامل اصلی کسب درآمد و روزی بداند و در هنگام انجام فعالیت خود، روزی را از او طلب نماید، بخش عظیمی از ساعات زندگی فرد به یاد خدا و طلب روزی از وی سپری شده. توجه به خداوند متعال و طلب از او که از مختصات فرهنگ توحیدی است، موجب تعالی روحی انسان شده و مراتب معنوی انسان را به حقیقت توحید نزدیک‌تر می‌نماید. از این رو در این شرایط باید گفت که فعالیت‌های اقتصادی که در این شرایط فرهنگی انجام شوند نیز می‌توانند در خدمت تعالی معنوی فرد و جامعه قرار گیرند. در این صورت فرد در طی

بر این مبنا هر کدام از افراد جامعه به تناسب علایق خود به یک حرفه (برای برآوردن یکی از نیازهای بشری) مشغول گردید و حاصل کار خود را با سایرین مبادله نمود. مبادلات اقتضا می‌کرد که مبنایی برای سنجش ارزش و ذخیره آن ابداع شود که این مبنا همان پول بود. پول‌ها ابتدا یک کالای حقیقی بودند ولی به مرور به سمت طلا و نقره سوق پیدا کردند و پس از مدتی تبدیل به پول با پشتوانه و پس از آن به پول بدون پشتوانه و اعتباری سوق یافتند.

با توجه به نقش محوری پول، فرآیند تقسیم کار و تخصصی شدن کارها به این صورت شد که هر فردی برای برآوردن نیازهای خود، سعی می‌نمود که به نحوی یکی از نیازهای افراد جامعه را برآورده سازد تا بتواند مبلغی پول بدست آورده و بتواند با این مبلغ، تمامی نیازهای خود را برآورده سازد. از طرف دیگر به علت پیچیده شدن فرآیند تولید، برای تولید برخی کالاها نیز مجموعه‌ای عظیم مورد نیاز بود.

انواع درآمدهایی که یک فرد می‌تواند کسب نماید:

یکی از نعمت‌های بزرگ الهی آن است که خداوند متعال به گونه‌ای نیازها و امکانات برآوردن نیازها را در میان بندگان خویش تقسیم نموده که هر فردی به سایر هموعانش محتاج است و هر فردی نیازی از سایر هموعانش را برطرف می‌سازد. برای کسب درآمد می‌توان یکی از مایحتاج مورد نیاز سایر انسان‌ها را به گونه‌ای برآورد و مابه‌ازای پولی آن را دریافت. برخی از فعالیت‌ها که افراد برای آن پول می‌گیرند، مستقیماً برای رفع یک نیاز استفاده می‌شود ولی برخی دیگر به صورت غیرمستقیم برای رفع نیاز استفاده می‌شود. برای مثال کسانی که چرم خام را برای کفافی دباغی می‌کنند و در قبال آن درآمدی کسب می‌نمایند، به صورت غیرمستقیم نیازی را برآورده ساخته‌اند ولی کسانی که چرم دباغی شده را تبدیل به کفش می‌نمایند و آن را در اختیار مصرف‌کننده‌ی نهایی قرار می‌دهند، مستقیماً نیازی را برطرف می‌نمایند.

حال به برخی از انواع کسب درآمد اشاره می‌نمایم:

- ۱- اجاره دارایی‌ها برای استفاده نهایی یا استفاده در فرآیند تولید
- ۲- انجام کاری که دیگری سفارش آن را داده است (چه کاری که مستقیماً نیازی را برطرف می‌سازد یا این که در فرآیند تولید به کار گرفته می‌شود)
- ۳- در اختیار قرار دادن پول خود برای استفاده در فرآیند تولید کالا یا ارائه خدمت
- ۴- استفاده از عوامل تولید و جمع‌آوری آن‌ها برای تولید یک کالا (چه کالای نهایی یا کالای واسطه‌ای)

اثر انگیزشی کسب درآمد و توجه مکتب اسلام به این موضوع

یکی از نکاتی که باید مورد توجه طراحان نظام‌های اجتماعی قرار گیرد، این است که درآمد می‌تواند موجب انگیزش برای انجام کار شود. گاهی اوقات، انگیزش برای کسب درآمد می‌تواند موجب انحراف افراد در انجام مسئولیت‌هایشان شود. از این رو مکاتب قدرتمندی مانند مکتب اسلام، در چنین

دو نگاه

در فرهنگ اسلامی، رزق یکی از موضوعاتی است که مورد تضمین خداوند متعال است و تأکید شده که بخشی از آن، حتی بدون این که انسان زحمتی بکشد به سوی انسان روان شده و به انسان می‌رسد. عدم ترس نسبت به رزق موجب آن می‌شود که اولاً هر فردی برای انتخاب شغل خود و کسب درآمد، صرفاً به مسائل اقتصادی و درآمد آن شغل خود نیندیشد و سائر وظایف خود را نیز در نظر بگیرد

اقتصادی که منجر به کسب درآمد می شود، در خدمت کفر و شیطان و ضربه زدن به دین و معنویات قرار نگیرد. برای مثال خرید و فروش آلات موسیقی و قمار و یا خرید و فروش شراب و یا خرید و فروش مواد اولیه‌ای که دو طرف می‌دانند که در این راه‌ها به کار گرفته می‌شود، حرام است. به عبارت دیگر هر نوع فعالیتی که یاری رساندن به گناه و فساد و کفر و مبارزه با حق محسوب شود، حرام است.

ضابطه دیگر در کسب درآمد آن است که فعالیت اقتصادی مسلمین نباید باعث ایجاد تسلط کافرین بر آنان گردد. برای مثال فعالیت‌های اقتصادی که موجب وابستگی اقتصادی مسلمین به کفار می‌شود یا این‌که موجب قدرت گرفتن آن‌ها و تسلطشان بر مسلمین می‌شود، نامشروع است.

❖ مشکل اشتغال و کسب درآمد در دوران مدرنیته

تا قبل از دوران شکوفایی صنعت و تکنولوژی، به علت عدم تأمین مایحتاج اولیه انسان‌ها، راه کسب درآمد برای مردم مشخص بود ولی امروزه به علت ارتقاء تکنولوژی و تأمین اکثر مایحتاج اولیه انسان‌ها، یکی از سؤالات اساسی برای افرادی که به دنبال کسب درآمد می‌باشند این است که به دنبال تولید چه کالاها و خدماتی باید رفت تا بتوان نتیجه آن را با سایر کالاها مبادله نمود؟

با پیشرفت صنعت و تکنولوژی حجم تولیدات بیشتر از حجم احتیاجات بشر شد ولی به علت آن‌که برخی از افراد بشری درآمدی نداشتند که با مبادله آن درآمد، مایحتاج خود را تهیه نمایند و نیاز مبرم به تولید بیشتر کالاها وجود داشت، بخشی از ظرفیت تولیدی بلااستفاده ماند. از این رو متخصصان علوم اقتصاد و بازرگانی در پی آن برآمدند تا با ایجاد مشاغل جدید، برای همه‌ی افراد جامعه بشری درآمدی ایجاد نموده تا آن‌ها نیز بتوانند از حجم عظیم امکانات تولید شده سهمی ببرند و حجم تولیدات را افزایش دهند.

اشباع شدن نیازهای اولیه انسان‌ها موجب آن شد که برخی از دست اندرکاران کسب و کار برای افزودن بر حجم اقتصاد، به دنبال ایجاد نیازهایی جدید برآیند و با فرهنگ‌سازی مصرف بیشتر، زمینه را برای ایجاد مشاغل و درآمدهای بیشتر فراهم آوردند. این مساله موجب آن گردید که خود به خود سبک زندگی مصرفانه رایج شود و این مساله به فرهنگ جامعه بشری ضربه‌های فراوانی وارد آورد.

حال سؤال اساسی آن است که چگونه می‌توان بدون آن که به گسترش فرهنگ مصرف در جامعه دامن زده و نیازهای کاذبی برای بشر به وجود آورد، درآمدی برای جاماندگان از قافله‌ی تولید مایحتاج بشر تأمین نمود تا آن‌ها نیز بتوانند با آن درآمد سهم خود را از تولیدات انبوه به‌دست آورند؟ ■

انجام فعالیت‌های اقتصادی خود برای کسب منفعت و درآمد بیشتر دست به کارهای ناشایست نمی‌زند.

یکی از موضوعاتی که از لحاظ فرهنگی در دین مبین اسلام مورد تأکید زیادی قرار گرفته، عدم هراس از کسب درآمد است. در فرهنگ اسلامی رزق یکی از موضوعاتی است که مورد تضمین خداوند متعال است و تأکید شده که بخشی از آن حتی بدون این‌که انسان زحمتی بکشد به سوی انسان روان شده و به انسان می‌رسد. عدم ترس نسبت به رزق موجب آن می‌شود که اولاً هر فردی برای انتخاب شغل خود و کسب درآمد صرفاً به مسائل اقتصادی و درآمد آن شغل خود نیندیشد و سائر وظایف خود را نیز در نظر بگیرد. برای مثال معلمی که می‌تواند به اعتلای روحی و معنوی دانش‌آموزان بپردازد، با توجه به مفهوم تضمین رزق، از ترس کم بودن روزی، شغل خود را رها نمی‌نماید و وظایف دینی خود را در تعلیم و تعلم دانش‌آموزان، مقدم بر کسب روزی می‌گرداند.

تأثیر دیگر این نگاه آن است که انسان‌ها در مواقع تنگی روزگار برای تأمین زندگی به کارهای نامشروع دست نزنند و از طریق حلال به دنبال رزق و روزی خود باشند.

❖ انگیزش الهی در کسب درآمد

از آن‌جا که انگیزه‌ی انجام اعمال و رفتار یکی از مولفه‌هایی است که روح انسان را مستقیماً شکل می‌دهد و موجب تعالی یا سقوط آن می‌شود و اعمال و رفتارهایی که به انگیزه‌های الهی انجام شوند موجب تکامل روح و باطن انسان شده و اعمال و رفتارهایی که به انگیزه‌های غیرتوحیدی انجام شوند موجب سقوط روح می‌شوند، انگیزه‌ی کسب درآمد باید در مسیر توحید و تعالی انسانی قرار گیرد و اگر جز این باشد، انجام فعالیت‌ها به انگیزه کسب درآمد موجب سقوط معنوی و روحی انسان شده و پس از مدتی روح انسان را تاریک و بیمار می‌سازد. از این رو اسلام ترتیبی اندیشیده است که افراد به انگیزش‌های الهی از قبیل جهاد اقتصادی برای تأمین روزی خانواده و یا تأمین احتیاجات مملکت اسلامی به کسب درآمد اقدام نمایند و انگیزش آنان در کسب درآمد، رنگ و بوی الهی و توحیدی داشته باشد. در این صورت فعالیت اقتصادی موجب تعالی روحی فرد می‌گردد.

❖ درآمدهای حلال و حرام از دیدگاه اسلام:

یکی از موضوعات اصلی فقه آن است که از نظر دین مبین اسلام چه درآمدهایی مجاز و حلال و مشروع شمرده می‌شود و چه درآمدهایی نامشروع و حرام شمرده می‌شوند.

اسلام قواعدی را برای انجام رفتارهای اقتصادی تعیین کرده که متضمن رعایت حقوق افراد اجتماع باشد. رعایت این قواعد شرط لازم صحت درآمدها است. برای مثال شفاف بودن دو کالای مورد مبادله و یا شرایط قرارداد، عدم ایراد ضرر به فرد دیگر و یا اجتماع، عدم اشتغال به کارهای لهو و بیهوده، نخوردن اموال سایرین به باطل و ... شرایطی است که باید در ضمن کسب درآمد رعایت شود.

یکی از ضوابط مهم حلال بودن درآمد آن است که فعالیت

دو نگاه

اشباع شدن نیازهای اولیه انسان‌ها موجب آن شد که برخی از دست اندرکاران کسب و کار، برای افزودن بر حجم اقتصاد، به دنبال ایجاد نیازهایی جدید برآیند و با فرهنگ‌سازی مصرف بیشتر، زمینه را برای ایجاد مشاغل و درآمدهای بیشتر فراهم آوردند. این مساله موجب آن گردید که سبک زندگی مصرفانه رایج شود

پی نوشت:

۱ - دانشجوی دکتری مدیریت مالی